

RAPPORT KULTURMILJÖUTREDNING ERIKSBERG

Titel på rapport: Kulturmiljöutredning Eriksberg
Status: Rapport
Datum: 2015-12-03

Medverkande

Beställare: Uppsala kommun
Kontaktperson: Eleonore Albenius

Konsult:
Uppdragsansvarig: Martin Lagergren
Författare: Martin Lagergren, Cecilia Pantzar,
Anne Philipson Jancke, Mikael
Westerberg

Tyréns AB

118 86 Stockholm
Besök: Peter Myndes Backe 16
Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte: Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

Innehållsförteckning

Inledning	4
Utredningsområdet	5
Översiktlig historik	5
Delområden	7
Eriksbergs egnahemsområde	8
Uppsalas första smalhusområde	14
Birka - ett färgstarkt pionjärprojekt	18
Eriksbergskyrkan 20	
Västra Eriksberg	21
Gatunära lamellhus i anslutning till centrumanläggning	24
Skivhusbebyggelse	27
Naturnära grannskap	30
Täljstenen	32
Porfyren, Sandstenen Gnejsen och Orstenen	33
Blodstenen och Diabasen	34
Västertorg	36
Skolmiljöer, Eriksbergsskolan och Hågalalsskolan	38
Kulturhistorisk klassificering	40
Känslighet för förändring	41
Förtätning utifrån områdets kulturmiljökvaliteter	43
Referenser	44

Inledning

Tyréns har fått i uppdrag av Uppsala kommun att genomföra en kulturmiljöutredning av området Eriksberg i västra Uppsala. Kulturmiljöutredningen ska beskriva områdets kulturhistoriska värden och fungera som ett planeringsstöd i den fortsatta utvecklingen av området. I uppdraget har ingått att beskriva områdets utveckling och sätta in det i sitt samhällshistoriska sammanhang, samt att utföra en värdering av bebyggelsegrupper och enstaka byggnader.

Bakgrund och syfte

Stadsdelen Eriksberg står inför förändring. Det finns planer på att förtäta områdets bostadsområden och tusentals nya bostäder kan uppföras. Kommunen har påbörjat arbetet med ett planprogram för området och Uppsalahem, som är en stor fastighetsägare står inför omfattande renoveringar och har en ambition att förnya och förtäta i stadsdelen.

Kulturmiljöutredningen syftar till att beskriva och bedöma programområdets kulturhistoriska värden och ska fungera som ett planeringsstöd i den fortsatta utvecklingen av området. Hela området samt delområden inom området ska sättas in i sitt samhällshistoriska sammanhang. Bebyggelsen och omgivningen ska beskrivas och en kulturhistorisk värdering av såväl enskilda objekt som bebyggelsegrupper ska utföras. Vidare ska utredningen ge rekommendationer för vägledning vid planering i området.

Upplägg

Rapporten inleds med en översiktlig historik där områdets utveckling sätts in i sitt historiska och geografiska sammanhang. Därefter beskrivs stadsdelens olika delområden utifrån nuläge och kulturhistoriskt uttryck. För varje område har värdebärande karaktärsdrag väsentliga för att avläsa och uppleva miljöns historia och utveckling identifierats. De värdebärande karaktärsdragen ska fungera som ett stöd och en vägledning vid en utveckling av området som tar tillvara de kulturhistoriska kvaliteterna och ser kulturmiljön som en resurs vid planeringen av det framtida Eriksberg.

Efter genomgången av stadsdelen redovisas en kulturhistorisk klassificering av bebyggelsen samt en redovisning av områden och strukturer som är viktiga för områdets karaktär och kulturhistoriska uttryck och som är känsliga för förändring. Slutligen presenteras en möjlig utveckling av området som tar hänsyn till, och i bästa fall utvecklar, områdets befintliga kvaliteter.

Den kulturhistoriska klassificeringen finns mer utförligt presenterad i en separat katalogdel.

Utredningsområdet

Stadsdelen Eriksberg är belägen i Uppsalas västra del. Förutom mot nordost där Uppsalas mer centrala delar tar vid, omges området av naturmark. Stadsdelen är lokaliserad till ett höglänt skogspräglat område och utgör gränsen mellan staden och landsbygden. Området inramas av den obebyggda Stadsskogen i öster och Hågdalens öppna odlingslandskap i sydväst. Stora delar av landskapet kring stadsdelen Eriksberg är avsatt som naturreservat, och möjligheten för staden att breda ut sig ytterligare år detta håll är begränsad.

Landskapet väster om Uppsala präglas av sprickdalslandskapets varierande topografi, med höglänta områden som avbryts av långsmala dalgångar, ofta i nordväst-sydöstlig riktning. Markanvändningen består huvudsakligen av odlad mark och bebyggelsebildens präglas av jordbruksbebyggelse. I nordöst tar Uppsalas mer centrala delar över. Här gränsar Eriksberg till villaområdet Kungsgärdet, och därefter tar universitetsområdet vid.

Översiktlig historik

Fram till 1800-talets mitt var Uppsala en mindre landsortstad med få industriella inslag. Staden var sedan århundraden en utpräglad lärdomsstad, och universitetet och domkyrkan med sina institutioner och verksamheter hade satt sin tydliga prägel på stadens utveckling. Under slutet av 1800-talet övergick samhället successivt från bondesamhälle till industrisamhälle. Järnvä-

gens anläggande i slutet av 1800-talet innebar nya förutsättningar för industrietablering i staden, samtidigt som inflyttningen från landsbygden ökade och med den tillgången på arbetskraft. De nya arbetarna behövde bostäder och Uppsalas utbyggnad tog sin början.

Från 1900-talets början har staden successivt vuxit ut från stadskärnan och nya områden har inlemmats i stadsväven. Det som drev stadsutvecklingen framåt var bostadsbristen och dåliga sanitära förhållanden i

arbetarklassens bostäder. En lösning blev egnahemsområdena som en period under mellankrigstiden uppfördes i utkanten av staden, ofta på initiativ från industrierna och i anslutning till arbetsplatser. På 1920-talet planeras och byggs egnahemsområdet i Eriksberg, och även närliggande områden som Norby och Kungsgärdet.

Staden växer under kriget

Andra världskriget innebar förvånande nog en tydlig expansion för Uppsalas del. Staten och Uppsala stad kom överens om att förlägga en flygflottilj till staden vilket föranledde behovet av ett stort antal nya bostäder på kort tid. Detta blev fröet till att staden från och med 1940-talet kom att växa stadsdelsvis. År 1942-44 fastställdes stadsplaner för tre större områden i stadens yttre delar – Yttre västra Svartbäcken, Käbo-Artillerigärdet och Yttre Kungsgärdet-Eriksberg (1944). Stadsarkitekt Gunnar Leche lade upp riktlinjerna och biträdande stadsarkitekt Per Bohlin bearbetade skisserna till färdiga stadsplaner. Stadsträdgårdsmästare Pehr Boierth hade också stort inflytande. Han svarade för disponering och detaljplanering av grönområden, både parkmark och bostadsgårdar.

De områden som nu byggdes ut var till skillnad från tidigare utbyggnadsetapper kuperade markavschnitt. De hade en rikare naturlig grönska som togs tillvara i stadsplanerna. Gatorna var svängda och följsamma mot topografin. Vegetationen var lika betydelsefull som byggnaderna för områdenas karaktär.

Den häradsekonomiska kartan visar landskapet kring Uppsala under senare delen av 1800-talet med platsen för dagens Eriksberg inringat. Uppsala stad hade i och med järnvägens dragning börjat växa ut med nya kvarter nordost om järnvägen, men i övrigt hade staden samma utbredning som som i början av 1800-talet.

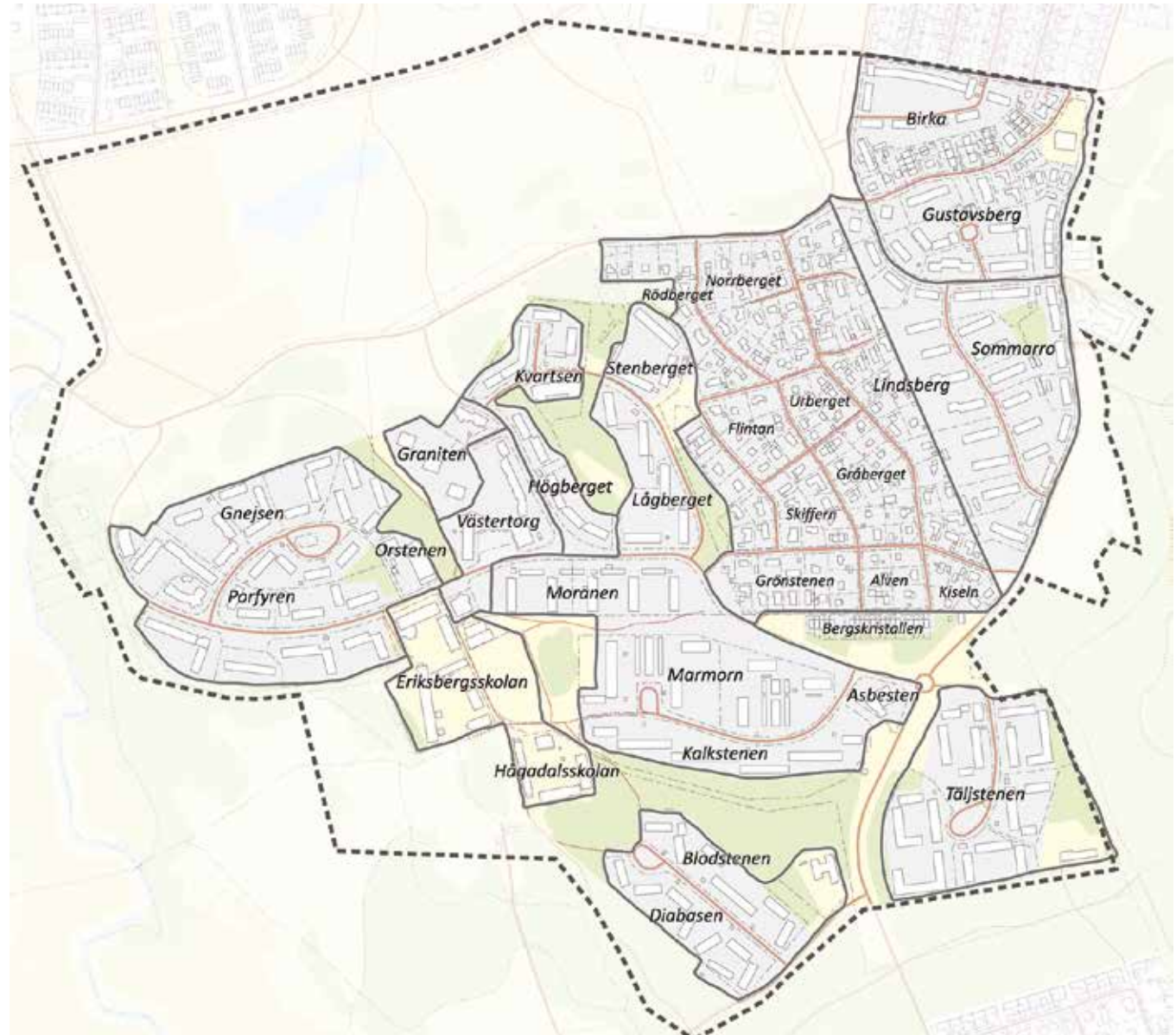

På den ekonomiska kartan från 1952 har staden spridit sig västerut, framför allt i form av egnahemsområdenas småhusområden i Käbo, Norby, Kungsgärdet och Eriksberg, men även de äldsta av efterkrigstidens flerbostadshus har uppförts. I Eriksberg har delarna öster om egnahemsområdet börjat bebyggas.

Delområden

Stadsdelen har delats in i delområden med utgångspunkt från uttryck och sammanhang. Områdena beskrivs utifrån nuläge, samhällshistoriska uttryck samt värdebärande karaktärer. Här beskrivs också förändringar som skett i byggnaderna sedan uppförandet.

Västra Eriksberg, kvarteren väster om egnahemsområdet, får en något utförligare beskrivning med övergripande värdebärande karaktärsdrag. Det är det området som står i fokus för förändringsarbetet och här finns möjligheter till en utveckling som tar hänsyn till och i vissa fall även förstärker områdets kulturmiljökvaliteter.

Eriksbergs egnahemsområde

Egnahemsområdet som började ta form under 1920-talet var först ut i stadsdelen Eriksberg. Den kuperade skogsmarken tillhörde Upsala-Ekeby AB och låg i utkanten av brukets ägor. Företaget styckade och sålde de första tomterna 1922. Köpekretsen var troligtvis inte enbart fabriken arbetare då tomtpriserna var relativt höga och lån för brukets anställda utfärdades först 1927. Det första officiella namnet blev Ekeby egnahem trots att bruket talade om ett villaområde. Området kännetecknas av tidens terränganpassade trädgårdsstadsideal vars oregelbundna kvartersstruktur ansluter till ett svagt slingrande gatunät. Bebyggelsen med hus från 1920-talet och framåt visar den gradvisa utbyggnaden av området. Mångfalden av hustyper speglar även 1900-talets trender inom villarkitekturen.

Grönskan i kvarter och gaturum vittnar om den ännu aktiva Eriksbergs Egnahems- och fruktodlarförening som bildades 1928.

Gradvisa om- och tillbyggnader har förändrat många hus. Det finns numera bara en handfull hus från 1920-talet som vittnar om den första utbyggnadsfasen. Under 1930- och 40-talen stagnerade utvecklingen i området troligtvis både till följd av den rådande lågkonjunkturen och brukets försummelse när det gällde vägar och avlopp. I och med att Bondkyrko kommun blev en del av Uppsala stad 1947 anordnades snart vatten och avlopp. Under 1960-talet började en upprustning av områdets gator som var klar först på 1980-talet. Den utdragna processen var en följd av att det enligt kontrakten var tomtförsäljaren som hade ansvar för vägarna.

Under 1960-talet genomgick området en ny tillväxtfas och därefter har enstaka villor tillkommit. Områdets koppling till bruket har alltsedan 1960-talet avtagit och området är numera ett villaområde för alla precis som bruket en gång hade tänkt.

Värdebärande karaktärsdrag

- Gradvis utbyggd villababyggelse från 1920-talet och framåt
- Mångfald av hustyper som speglar 1900-talets villaarkitektur
- Oregelbunden kvarterstruktur
- Terränganpassat vägnät
- Det gröna gaturummet
- Bebyggelsens indragna läge på tomterna
- Väl tilltagna lummiga tomter

Egnahem

Egnahemsrörelsen startade under slutet av 1800-talet och gick ut på att mindre bemedlade människor skulle äga en egen bostad. 1904 beslutade riksdagen att inrätta en egnahemslånefond vilket innebar en subventionering av egnahemsbyggandet. Fonden var främst avsedd för egnahem på landsbygden men kom även städer och tätorter till godo. Målet var att möjliggöra för arbetare att stanna kvar på landsbygden och leva på jordbruk. Genom detta skulle inflyttningen till städerna och emigrationen till utlandet minska. Bebyggelsen består ofta av mindre typhus med viss variation.

Upsala-Ekeby

Upsala-Ekeby AB var en porslins-, glas- och matbestickskoncern som grundades 1886. Den keramiska fabriken Ekeby bruks fokus låg på tegel- och kakelproduktion men upplevde även framgång med sin keramik. Genomslaget av devisen "vackrare vardagsvara" gjorde att bolaget anställde konstnärer, bl.a. Anna-Lisa Thomson, för att formge keramiken. Fabriken tillverkning lades ned på sent 1970-tal och koncernen styckades under tidigt 1980-tal.

Foto:Upplandsmuseet

Nya ideal

1930-talet innebar för svensk arkitektur och stadsplanering ett radikalt brott mot tidigare ideal. Banbrytande idéer om hur människan skulle bygga städer och bo hade fötts tidigare under 1900-talet. Särskilt arkitekten Le Corbusiers visioner om att bygga i fria luften och flytta ut i grönskan vann inflytande.

I Sverige paradades dessa radikala idéer om en ny livsmiljö ihop med den socialdemokratiska rörelsens stora framgångar och ökade samhällsinflytande. Det nya samhället skulle, bokstavligen, byggas och modernismens radikala idéer passade in ideologin. En av tidens största frågor var att komma tillrätta med bostadsbrist och en i många avseende ofattbart låg bostadsstandard, särskilt för samhällets lägre skikt. Samtidigt var urbaniseringen påtaglig och städerna behövde växa. Men det skulle inte ske på samma sätt som tidigare.

I Uppsala hade det under 1930-talet byggts ett stort antal friliggande flerfamiljshus i bl a Luthagen och på Södra och Norra Kvarngärdet. Här var det dock fråga om relativt storskaliga byggnader med upp till 15 m husdjup. De var ofta formellt uppradade i flacka avsnitt av staden och omgavs i huvudsak av gräsmattor och nyplanterad vegetation i strikt mönster. Stadsarkitekt Gunnar Leche hade utformat både stadsplanerna och ritat mer än hälften av byggnaderna. År 1942 hade han i Bortre Luthagen ritat ett smalhus med 9,5 m husdjup för ett pensionärshem. I den nya planen för Sommarro och Lindsberg var det denna hustyp han satsade på och här i skogsmarken kunde den omges av den eftertraktade naturliga grönskan.

Det öppna rummet

Den modernistiska rörelsen inom arkitekturen strävade bort från de slutna torg och gator som präglade de befintliga städerna. Man ville istället knyta an till idéer om det oändliga rummet. Huskroppar skulle helst placeras så att de inte bröt upplevelsen av rymd. Dessa idéer var kopplade till en stark tro på solljusets betydelse för välbefinnandet och en kultur där vistelse i naturen lovprisades.

Den modernistiska staden skulle byggas på ett sätt som gjorde att så liten yta som möjligt var bebyggd. Den yta som inte var bebyggd skulle vara så solbelyst som möjligt. Att inte ta mer mark i anspråk än nödvändigt för byggandet skulle möjliggöra stora parker.

Reformer under 1930-talet som minskad arbetstid och lagstadgad semester krävde plats för rekreation och den skulle helst äga rum ute i det fria. Den traditionella finparken ersattes av park i naturform och skulle ge plats för aktiviteter och lek. Parken decentraliserades och blev ett kollektivt rum alldeles inpå husknuten.

Smalhus

Den vanligaste familjebostaden för arbetare var på 1920-talet hyreslägenheter om ett rum och kök. Ofta hade barnrika familjer även inneboende. Trångboddheten var ett utbrett samhällsproblem. Samtidigt som staten på 1930-talet med en begynnande bostadspolitisk satsning försökte avhjälpa situationen genom stöd till s.k barnrikehus brottades arkitekterna med planlösningar. I den traditionella kvartersstaden såsom den byggdes under 1920-talet hade byggnaderna stort husdjup och många smålägenheter, särskilt dem i inåtgående hörn, fick bristfälliga ljusförhållanden. Att komma till rätta med denna problematik stod högt på dagordningen. Man kunde inte förutspå någon snar förbättring ifråga om bostädernas storlek, därtill var hyrorna alltför höga, men man kunde åtminstone i nybyggda lägenheter sträva efter att fördela de få kvadratmeterna på ett optimalt sätt. Att bygga familjelägenheter som var större än ett rum och kök blev ett tydligt mål. Rummen skulle vara maximalt solbelysta och i tidens hygienistiska anda kunna vädras ut, helst genom genomluftning.

Svaret på dessa behov blev smalhuset, som på allvar började byggas i städer som Stockholm och Göteborg från 1930-talets mitt. Med långsmala byggnadskroppar, i extremfallet endast 7 meter djupa men ofta med 9-10 m djup, kunde man bygga yteffektiva lägenheter där alla rum, även badrummet, fick direkt dagsljus. Med smalhus och genomgående lägenheter behövde man inte vara lika noga med totalt rättvis solbelysning på fasaden. Detta medgav en friare gruppering av husen än de strikt uppradade planer som präglade de tidigaste smalhusområdena. Smalhusen kom nämligen att byggas i stora grupper. I Stockholm slog hustypen igenom på så bred front att hela stadsdelar som Hammarbyhöjden och Traneberg endast bestod av smalhus. Tidigt etablerades en skala om tre-fyra våningar, att bygga hiss skulle inte bli ekonomiskt bärkraftigt.

De nya stadsdelarna byggdes ofta i kuperad skogsterräng. Att spara så mycket natur som möjligt alldeles in på husen var både ekonomiskt lönsamt och rimmade väl med idealen om att bokstavligen bo i grönskan. Byggtekniken var traditionell med hus murade av tegelstenar eller lättbetongblock varför byggprocessen i sig inte krävde att marken röjdes av.

Flygbild över Sommarro från 1950. Fotograf Oscar Bladh. Källa: Bibliotek Uppsala

Vid uppförandet av de nya bostadsområdena sparades de uppvuxna träden.

Lekplatser och parktytor var viktiga i de nya bostadsområdena. Foto: Upplandsmuseet

Kvarter:

Sommarro och Lindsberg

Byggår: 1945-46

Arkitekter: HSB:s Riksförbunds Arkitektkontor, Per Bohlin, Sten Hummel Gumaelius, A. Fredlund, Birger Kuntze, Per Lundquist, Tage Rosenlind, Gunnar Jacobson. Landskapsarkitekt: Pehr Boierth.

Uppsalas första smalhusområde

Uppsalas första smalhusområde tillkom först på 1940-talet. Flerfamiljshusen placerades i ett skogsområde i stadens utkant mellan Ekeby egnahem i och Norbyvägen. Området är tydligt planerat med hänsyn till platsens terräng och skog. Bebyggelsen är varsamt inpassad i den kuperade naturmarken mellan resliga tallar enligt 1930-talets ännu rådande stadsbyggnadsideal. Planmönstret med flerbostadshus och butikslokaler orienterades längs Norbyvägen och Karlsrogatan. De samstämde flerbostadshusen kännetecknas av 1940-talets stillsamt nedtonade funktionalism med regelbunden fönstersättning och sadeltak. Fasaduttrycket varierar något genom mer uttrycksfulla balkonger, burspråk och mångkantiga fönster. Butikslokalerna

fungerar numera som restauranger, kontor för bland annat fastighetsmäklare och begravningsbyrå. Genom undantag från regler om byggnadernas höjd kunde sprängningar minimeras och därmed fick bebyggelsen en utpräglad följsamhet med den naturliga topografin. Utemiljöerna bearbetades endast lätt med anlagda gångar till entréer och platser för piskställningar. Bilsystemen var ännu sparsam så parkeringar inskränktes till några få garage i byggnadernas gavlar.

Vem byggde?

När stadsplanen för Sommaro-Lindsberg utformades fanns ännu inget kommunalt bostadsbolag. Byggande i föreningsform var väl etablerat i Uppsala och hade under 1920- och 30-talen bedrivits i högre omfattning än i landet i övrigt. Ofta var det byggmästare som Anders Diös som lät initiera projekten och bygga åt föreningarna. Även HSB var aktivt på Uppsalamarknaden. Uppsala Byggnadsgille var ett nystartat företag som initierats av byggnadsarbetarfacket och som ägnat sig åt statligt och kommunalt subventionerat byggande under kriget.

Kriget medförde en rad svårigheter för byggandet, inte minst var det brist på byggnadsmaterial. Samhället gjorde vad det kunde för att upprätthålla byggandet men de privata byggherrarna kunde inte satsa som under rekordåren före kriget. Byggandet av de nya smalhusen kom dock att dröja till 1946 och de flesta uppfördes under 1946- och 47. Största projektet drevs av HSB med fem huskroppar längs Lindsbergsvägen.

Förändringar

Vid en första anblick framstår ursprungsarkitekturen som välbevarad. Flertalet byggnader är dock relativt hårt renoverade. Fönsterbyten eller plåtinklädnad av ursprungliga fönster, byte av de ursprungliga träportarna i ädelträ till aluminium samt byte från tegelpannor till betongpannor på taken har genomförts på ett flertal fastigheter. Balkongerna har i många fall förändrats utan större hänsyn till ursprungsformen. Tilläggsisolering av fasader har genomförts på många håll. I några fall handlar det om omfattande fasadändringar där nya

fasadmaterial som kalksandsten (mexitegel) införts i området medan det på andra byggnader har gjorts nättare isoleringsåtgärder med puts som nytt fasadmaterial. I de senare fallen har kulturvärdena inte påverkats i samma höga utsträckning.

Punkthus – utropstecken i aluminium

År 1952 togs ett nytt förslag till stadsplan för Eriksberg fram. Planen, som innehöll ett stort inslag av punkthus, kom att förkastas men två punkthus uppfördes år 1953 enligt planens intentioner, i anslutning till smalhusområdet. Tillsammans bildar de en entré till smalhusområdet där de flankerar Karlsrogatan. Byggnaderna i sex-sju våningar bryter kraftigt av mot omgivningen med sina rätvinkliga former och strikta fasadschema. Det är dock fasadmaterialet, ofärgad aluminiumplåt, som gör att byggnaderna drar blickarna till sig. Arkitekt Gunnar Jacobson prövade här ett modernt fasaduttryck som möjligen saknar motstycken i landet – att bygga hela fasader i aluminium så tidigt som år 1953 var högst radikalt.

Det faktum att de är uppförda bara några år efter att den traditionalistiska arkitekturen i Birka och de stillsamt formade hantverksmässigt präglade smalhusen intill ger ett häpnadsväckande perspektiv på arkitektur- och samhällsutvecklingen under efterkrigstiden. Här illustreras hur Sverige utvecklas från det inåtblickande och hemtama till ett utpräglat modernt land som öppnar upp för det rationella och internationella. I ett svenskt perspektiv är detta mycket tidiga och unika exempel på hur det underhållsfria aluminiumet gör sitt intåg i arkitekturen på 1950-talet. Bygghuset Ohlson & Skarne var föregångare inom 1950-talets strävan efter rationellt byggande och var framgångsrika inom elementbyggande. Att bolaget var involverat i projektet stärker kulturvärdena.

De båda punkthusen flankerar Karlsrogatan och bildar entré till bostadsområdet Eriksberg.

Gunnar Leche – stadsarkitekt med unik ställning

Stadsarkitekten Gunnar Leche hade verkat i Uppsala sedan 1920 och hade skaffat sig en unik ställning i staden. Vid sidan av sin tjänst som stadsarkitekt, där han var med i all stadsplanering och deltog i alla viktiga frågor som rörde stadens fysiska utveckling, hade han ett privat arkitektkontor som blev flitigt anlitat. Han var stadens arkitekt och ritade de byggnader staden uppförde för eget behov, exempelvis skolor. Många byggherrar anlidade honom för att känna sig säkra på att det inte blev något krångel i bygglovhanteringen. Genom att han var involverad i såväl de stora dragen i planering som i utformningen av detaljerna fanns det i Uppsala möjligheten att verkligen fullfölja intentionerna i stadsbyggandet till kompletta miljöer. Även om det fanns andra stadsarkitekter som ritade ett stort antal byggnader i sina respektive städer var situationen i Uppsala unik. Leche var både programskrivare, stadsplanerare och projekterande arkitekt. Dessutom var han en noggrann och mycket engagerad sådan. Att Leche var med i hela kedjan gjorde att vissa av de miljöer han var med om att planera och forma tillhör de tydligaste och mest konsekventa bebyggelseområdena för sin respektive epok. Hit hör Kungsgårdets egnahemsområde från 1920-talet, det omtalade flerbostadsområdet Tuna backar från 1947-51 samt stadsdelen Sala Backe från 1950-53.

Behov av större grepp

Under andra världskriget insåg Leche att staden inte längre kunde växa koncentriskt med små utbyggnadsetapper åt gången. Urbaniseringen var alltför stark och bostadsbristen alltför stor. Han hade en god inblick i utvecklingen i bl. a. Göteborg och Stockholm och förstod att exploateringen även i Uppsala behövde ske i betydligt större enheter och på ett annat sätt än tidigare. Det behövdes ett helhetsgrepp på staden. Tanken om s.k. drabantstäder, dvs att bygga koncentrerade men åtskilda stadsdelar i stadens periferi slog rot. I Uppsalas fall krävdes inkorporering av ny mark från intilliggande landskommuner. Han såg framför sig hur de bergiga områdena, som exempelvis Eriksberg, skulle ge bättre möjligheter till grundläggning av byggnader än "lerhavet" runt stadskärnan. Drabantstäderna skulle vara försörjda med service för invånarna men det var inte tänkt att det skulle finnas arbetsplatser utöver detta. För att förverkliga visionerna om större utbyggnadsenheter krävdes också att det fanns byggherrar som kunde svara upp mot detta. Leche såg framför sig ett effektiviserat och storskaligare bygge i föreningsform eller med kommunen som byggherre.

Uppsalahem – tidigt allmännyttigt initiativ

Att kommunen kunde bli en byggherre att räkna med låg under 1940-talet helt i linje med Socialdemokraternas politik såväl nationellt som lokalt. I Uppsala såg politikerna ett behov av en organisation helt inriktad på bostadsproduktion och staten medgav från 1946 förmånlig finansiering av allmännyttiga bostadsbolag. När riksdagsbeslutet kom låg Uppsala redan i startgroparna och 1946 inrättades bostadsföretaget Stiftelsen Uppsalahem. Stiftelsen hade som målsättning att bygga för alla kategorier i samhället även om bostäder för den "vanliga" familjen stod i fokus.

Gunnar Leche kom att få en mycket stor betydelse för det nybildade företaget. Med sin kunskap, lokalkännedom och inflytande blev han Uppsalahems strateg och arkitekt. Han åtnjöt ett högt förtroende. Han kunde nu i än högre grad än tidigare medverka från ax till limpa och kom att skapa högklassiga bostadsmiljöer för Uppsalahem. Leche var sedan länge engagerad i att bygga för gemenskap och samhörighet, med ett allmännyttigt bolag kunde han vidareutveckla sådana tankar om det goda boendet.

Kvarter:

Birka och Gustavsberg

Byggår: 1946-47

Arkitekter: Gunnar Leche, Landskapsarkitekt: Pehr Boiërth. Sten Hummel-Gumaelius, Gösta Wikforss, Gunnar Jacobson, AB Nyckelhus, Matell & Nordström m.fl.

Birka - ett färgstarkt pionärprojekt

Kvarteret Birka byggdes ut på Lasseby gärde under åren 1946-1947. Med sina 144 lgh i sju byggnader blev området det största bostadsprojektet hittills i Uppsala. Området består av flerfamiljshus i tre våningar, med svängda gaturum grupperade runt en gemensam gård med stort inslag av grönska. Genom att gruppera husen som en något upplöst variant av 1920-talets storgårdskvarter med byggnader runt en gemensam gård skapades en enhet som vänder sig lika mycket inåt som utåt mot omgivningen. Kvarteret försågs med butiker i en speciell byggnad, gemensam tvättinrättning och gården inriktades till stora delar på en stimulerande miljö för barnen. Lekplats med gungor och plaskdamm visade omtanken om barnen, liksom det tempel-liknande regnskyddet.

I kvarteret Birka användes kraftigt kvastad puts, starka kulörer och stillsamt regelbunden fönstersättning som återknyter till den äldre arkitekturtraditionen men med funktionalismens landvinningar ifråga om husdjup och planlösningar. Genom expressivt formade balkonger och entréomfattningar i skiffer fick de enkla byggnads-volymer en intresseväckande detaljering.

Kvarteret Birka var Uppsalahems första projekt, och fungerade som förstudie till Tuna Backar och Sala Backe samt som ett lysande exempel på 1940-talets återgång till hävdvunna former. Andra världskriget fick en kraftig påverkan på svensk arkitektur och denna utveckling avspeglas på ett förnämligt sätt i detta kvarter.

Radhus

Vid vändplanen i kv. Gustavsberg och i södra delen av kv. Birka finns fyra mindre radhuskvarter, uppförda mellan 1956 och 1987. Det är fråga om relativt korta längor som med sin respektive gestaltning och de olika tidernas materialval ger en intressant bild över radhusarkitekturens utveckling eftersom alla årtionden mellan 1950- och 80-tal är representerade. Samtliga radhuslängor är välbevarade. Flitigt anlitade Uppsalaarkitekter som Gösta Wikforss och Bengt Kocken har svarat för ritningar till ett par av längorna.

Blandad bebyggelse

I kvarteren Birka och Gustavsberg finns förutom Uppsalahems bostadsområde och radhusen även friliggande flerfamiljshus från 1940- och 50-talen samt enfamiljshus från olika årtionden. Här ligger även stadsdelens äldsta byggnad, ett enfamiljshus uppfört på 1880-talet.

Värdebärande karaktärsdrag:

- Storgårdskvarter med öppen gemensam gård
- Inramande grönstruktur
- Enhetligt gestaltade bostadslängor med regelbundet fasaduttryck
- Stram putsarkitektur med påkostat detaljutformande och starka kulörer
- Speglar radhusarkitekturens utveckling mellan 1950-80 -talet.

Kvarteren Birka och Gustavsberg byggdes ut under 1940-talets senare del. Området planerades med stora parkområden och luftiga ytor mellan husen. De två översta bilderna visar området under byggnadstiden, och den nedre bilden visar parkområdet i dagens Gustavsberg, det som tidigare hetta Lasseby gårde.

Eriksbergskyrkan

Eriksbergskyrkan uppfördes 1960 efter ritning av Sten Hummel-Gumaelius och är stadsdelskyrka i Eriksberg. Kyrkan placerades inte i anslutning till den nya centrumanläggningen i stadsdelen utan på en kulle i stadsdelens nordöstra hörn, vid Norbyvägen. Platsen var vald sedan 1940-talet och Domkyrkoförsamlingen hade under några års tid avsett att här bygga ett församlingshem.

Kyrkans form anknyter till de uppländska kyrkobyggnaderna från 1400-talet utan att vara en upprepning av dessa. Utmärkande för kyrkan är det branta sadeltaket och den inre rymden. Både kyrkan och klockstapeln är byggd i betong. Sten Hummel-Gumaelius ritade ett antal kyrkor, bl.a. Salabackekyrkan i Uppsala som uppfördes två år tidigare i samma anda som Eriksbergskyrkan. För markplaneringen av den kuperade tomten anlätades trädgårdsarkitekten Ulla Bodorff. Kyrkan tillhör det urval av kyrkobyggnader uppförda efter 1939 som är skyddade enligt kulturmiljölagen med hänsyn till dess kulturhistoriska värden.

Det intensiva kyrkobyggandet i Sverige dessa år gav ytterligare avtryck närmare Västertorg. Här var det avsett att bygga ännu en kyrka men resultatet stannade vid en klockstapel och en kyrksal i ett flerbostadshus. Klockstapeln står kvar i backen väster om kv. Fältspaten.

Västra Eriksberg

Västra Eriksberg speglar efterkrigstidens alltmer storskaliga stadsplaneringsideal och bostadsbyggande och uppfördes under åren 1957-63. Området är tydligt planerat med utgångspunkt från landskapets förutsättningar, både vad gäller topografi och växtlighet. Det högt belägna skogsområdet i Uppsalas utkant lämpade sig väl för mer storskalig utbyggnad än områden närmare den känsliga stadskärnan. Det var viktigt att värna Uppsalas siluett. Genom att bygga i Eriksberg fick Uppsala sitt första höghusområde inbäddat i grönska.

Området är planerat i tydliga grannskapsenheter kring ett lokalt centrum. Den bilanpassade planeringen märks i områdets tydliga trafikseparering för att minimera genomfartstrafik i bostadskvarteren. Från huvudstråket Granitvägen löper mindre säckgator ut till de olika bostadsområdena som inramas av gröna brynzoner. Ett mer finmaskigt nät av cykel- och gångstråk binder ihop stadsdelen och skapar närhet till den omgivande naturen.

Naturen har fått bilda utgångspunkt vid planeringen av gårdsmiljöerna enligt tidens rådande "hus i park"-ideal. Naturmark med uppvuxna träd och berg i dagen ger gårdsmiljöerna koppling till den omgivande skogen. Centrala gatustråk kantas av karaktärgivande trädrader. Grupperingar av uppvuxna träd, främst tallar, är ett återkommande inslag i delområdena.

I anslutning till den lokala centrumanläggningen Västertorg ligger områdets mer storskaliga bebyggelse, med skivhus och punkthus strax under trädtopphöjd. Omgivande områden med lägre lamellhus ligger som en krans runt skivhusområdena.

Västra Eriksberg, värdebärande karaktärsdrag:

- Helhetsmiljö som speglar efterkrigstidens alltmer storskaliga bostadsbyggande
- Stadsdel planerad med utgångspunkt från landskapets topografi och växtlighet
- Små grannskap i en stor grannskapsenhet med stadsdelscentrum
- Tydligt avskilda bostadsområden med omgivande grönstruktur
- Gårdsbildningar med grönstruktur och bevarad naturmark
- Terränganpassade svängda vägar
- Trafikseparering med huvudstråk och säckgator
- Finmaskigt nät av gång- och cykelstråk

Plats för bilen i bostadsområdet

När vi idag studerar och bedömer efterkrigstidens stadsdelar och bostadsområden är det ofta med nedlåtande omdömen om att bilarna fått stort utrymme. Miljöerna sägs vara präglade av bilismen och den framtidstro som bilen symboliserade. Under den tidiga modernismen bejakade de radikala arkitekterna bilen och andra tekniska framsteg. I takt med att bilinnehavet växte blev bilarna en självklar planeringsförutsättning, både i stadsplaneringen men också i utformningen av alla de nya bostadsområden som växte fram. Under 1950-talet steg andelen hushåll som hade egen bil så fort att arkitekterna blev överrumplade. Från ett år till ett annat var förhållandena helt annorlunda när det gällde att anordna parkeringsplatser. Frågan började bli ett reellt problem. Till skillnad mot vad man kan tro var bilarna inte alls önskvärda i de bostadsmiljöer som ritades. Precis som idag brottades man med frågan hur bilarna skulle störa boendemiljön så lite som möjligt. Frågan diskuterades i facktidskrifterna och någon patentlösning verkade inte finnas.

Som ofta vid tiden studerades utvecklingen i USA, där bilsamhället var än mer utvecklat än på hemmaplan. Där började bilen under 1950-talet vara en slit- och slängvara som kanske inte behövde stå i garage. Livslängden var ju ändå begränsad.

Garaget var basen i den svenska planeringen. Att hela botten- eller souterrängvåningen på bostadshusen inrymde garage med en port för varje bil blev en vanlig lösning under 1950-talets andra del. Nackdelen var att det påverkade arkitektur och boendemiljö negativt med sterila angöringsytor framför husen. Ibland uppfördes speciella garagebyggnader. Att bygga garage under husen och gårdarna hade prövats i några fall under 1950-talets mitt.

Markparkering sågs som besvärlig med tanke på snöröjning och kallstarter. Samtidigt som Eriksberg byggdes ut började dock motorvärmastolpar komma. Inslaget av markparkering växte också fort i de nyplanerade stadsdelarna.

Under 1950-talet blir bilen en förutsättning att ta hänsyn till i planeringen. I utformningen av bostadsområdena skulle bilen störa så lite som möjligt. Garage inrättades i bottenvåningen eller i särskilda parkeringshus mot gatan. Gårdar och gångstråk skulle helst vara bilfria. I kvarteret Marmorn i Eriksberg är liggar parkeringarna i gårdsmiljön, men omgärdas av en tegelmur.

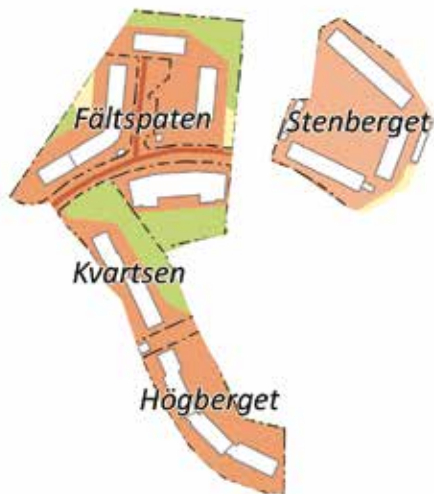

Kvarter

Högberget, Kvartsen, Fältspaten, Stenberget

Byggår:

Arkitekter:

Gatunära lamellhus i anslutning till centrumplanläggning

Lamellhusen längs Stigbergsgatan från slutet av 1950-talet bildar tillsammans med Västertorg en för Eriksberg stadsmässig gatubild. Både Högberget och Kvartsen består av lamellhus med fler våningar än tidigare. De samverkar till en egen bebyggelsekaraktär inom stadsdelen med en mer traditionell gatubild där bebyggelsen kantar vägen. I centrummiljön märks bilens intåg i planeringen på bekostnad av grönsstruktur. Delar av förgårdsmarken är reserverade för bilar genom garage integrerade i bottenvåningen. Parkeringslösningen är tidstypisk, men bryter mot områdets i

övrigt stadsmässiga karaktär. På gårdssidan ansluter bebyggelsen tätt mot den bevarade naturmarken. Bebyggelsens formgivning speglar det sena 1950-talets mer varierade fasadgestaltning med lekfulla kombinationer av material och färger.

Centrummiljön övergår norrut i mer kringbyggda naturanpassade bostadsområden som ansluter till slutningen mot Eriksbergsvägen. Här bildar något lägre lamellhus lummiga gårdsmiljöer med uppvuxna träd och berg i dagen. Kvarterstrukturen i både Fältspaten och Stenberget liknar de naturnära grannskapen i väster och söder och är representativa för stadsdelens huvudsakliga bebyggelsemönster med trevåningshus kopplade till grönska och natur. Arkitektoniskt utmärker

sig Stenbergets fältindelade tegelfasader som ett gott exempel på det sena 1950-talets strama bostadsarkitektur.

De förtätningsprojekt som genomförts har inte påverkat läsbarheten eller områdets kulturvärden i grunden.

Värdebärande karaktärsdrag:

- Varierad gatuanknuten lamellhusbebyggelse
- Gaturum med bilorienterad förgårdsmark
- Omgivande grönstruktur av bevarad naturmark
- Gårdsmiljöer av bevarad naturmark med upp-
vuxna träd och berg i dagen.

Smalhus eller lamellhus?

Det kan vara svårt att skilja mellan termerna smalhus och lamellhus. Med smalhus avses vanligtvis 1930- och 40-talens tre- och fyrvåningshus om 7-10 m husdjup. Under 1950- och 60-talen lever trevåningshuset kvar som den absolut vanligaste byggnadstypen i svenskt bostadsbyggande. Husdjupet ökar dock och vanligtvis används benämningen lamellhus på dessa något tjockare byggnadskroppar.

Lamellhus är ett vidare begrepp som inte är inskränkt till trevåningslängor. Även höga skivhus är i själva verket lamellhus. Lamellhus kan också vara långa. Under sent 1950-tal och 1960-talet uppfördes på flera platser lamellhus som är flera hundra meter långa. Något exempel på denna typ av långa byggnader finns inte i Eriksberg.

Skivhus

När Eriksbergs stadsplan utarbetades byggdes ett stort antal höga bostadshus runt om i landet. Sedan 1940-talet hade punkthuset, dvs flerbostadshus med endast ett trapphus, blivit vanliga. Många svenska stadsdelar från 1940- och 50-talen var helt uppbyggda med lamellhus och punkthus. Punkthusen varierade i höjd från tre upp till ca 12 våningar.

Åren efter 1955 började intresset på allvar väckas för skivhuset, dvs höga lamellhus med två trapphus eller mer. Runt om i världen uppfördes skivhus för fullt, byggnadstypen var gångbar i takt med att exploateringen och skalan växte. Dessutom var det höga, slanka skivhuset själva sinnebilderna för den internationella modernismen som nu växte sig allt starkare. Med skivhuset kunde visionerna om att bo med fria luften som granne och med omgivande park realiseras. Genom att hustypen tog så lite mark i anspråk kunde grönskan breda ut sig runt byggnaderna. Förgrundsgestalten framför andra, Le Corbusier, hade själv bidragit med ett mycket inflytelserikt exempel i Marseille i Frankrike, uppfört 1947-51. I Västtyskland och USA men även i Sydamerika byggdes under 1950-talet ett stort antal, mycket höga och långa skivhus.

I den svenska facktidskriften Arkitektur diskuterades skivhuset intensivt under andra hälften av 1950-talet. De första exemplen i landet höll just på att uppföras (1957-58). Man såg tydliga fördelar med byggnadstypen eftersom det möjliggjorde bättre planlösningar än punkthuset. Men farhågorna var flera. Det ifrågasattes om det var lämpligt för barnfamiljer att bo i höghus. Risken fanns att man tappade de mänskliga proportionerna och att utemiljön skulle bli lidande. Man var också orolig för stadsbilden i stort eftersom det var hittills oprövat med så stora byggnadsvolymer i landskapet.

Debattörer poängterade att det var viktigt att ställa husen luftigt. Man påvisade

också att om hushöjden begränsades till 6-7 våningar kunde trädtoppshöjden och därmed förankringen till marken hållas. Därtill fanns en rad tekniska och ekonomiska frågor som hängde samman med att byggnadstypen var oprövad. Man befarade att man byggde felaktigt tekniskt eftersom erfarenhet saknades.

På 1960-talet slog skivhuset igenom på bred front samtidigt som punkthusbyggandet minskade drastiskt. Skivhuset kom att bli sinnebilderna för miljonprogrammet och skalan växte jämfört med de relativt modesta exemplen från 1950-talet. I Sverige har skivhus till största delen uppförts med relativt många trapphus. Loftgångar och invändiga korridorer har inte varit lika vanliga som på kontinenten.

Kvarter:

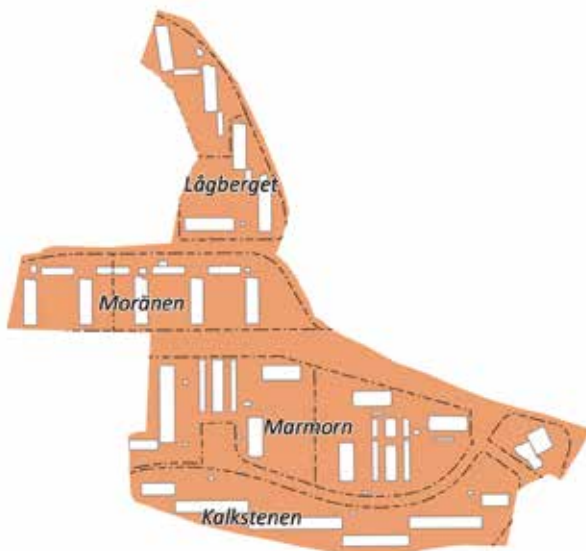
Lågberget, Moränen och Marmorn

Ritningsår: 1957-60

Arkitekt: Ancker Gate Lindegren/ Stig Ancker och Sten Lindegren

Kvarteret Moränen (höger i bild) kännetecknas av en storskalig repeterande skivhusbebyggelse. Mellan Moränen och Marmorn (till vänster) löper ett grönt stråk med gång- och cykelväg kantad av uppvuxna träd.

Skivhusbebyggelse

Moränen, Lågberget, Marmorn och Kalkstenen

Skivhusen som ligger samlade i centrala Eriksberg är med sina högresta siluetter och luftiga placering tongivande för området. Först ut var skivhusen i kvarteret Lågberget och Moränen, tätt följda av kvarteret Marmorn. Samtliga uppfördes i slutet av 1950-talet. En medveten placering av de storskaliga huskropparna i samklang med topografin och vegetationen gör att bebyggelsen får en förankring i platsen. Här märks den arkitektoniska visionen om höga lamellhus som renodlade skivor rytmiskt utplacerade i landskapet.

I Lågberget och Moränen finns ett tydligt repeterande mönster som förstärker storskaligheten medan Marmorn har en mer framträdande hus i park-struktur, där Le Corbusiers vision om höga fristående hus i parklandskap är förebilden. Skivhusen framstår som jämnhöga samlade volymer med platta tak och stråfasaduttryck med fönsterband och indragna balkonger. Husens rationella gestaltning speglar tidens byggnadstekniska utveckling som innebar nya kostnadseffektiva lösningar och material.

Låga garagelängor och parkeringsgårdar underordnar sig bostadshusen och är placerade för att skapa bilfria gårdsmiljöer. Husen är enhetligt gestaltade på utsidan men är invändigt planerade för olika boendeformer, från student till pensionär.

Skivhusområdet inramas söderut av Kalkstenens samtidigt planerade lamellhus. De långsträckta lamellernas utdragna planstruktur är tydligt orienterad efter den anslutande skogsslätten för att minimera ingrepp i naturmarken. Gårdssidan har direkt koppling till den omgivande naturen medan framsidan vänder sig mot gaturummet med tilltagen grön förgårdsmark. Miljöns volymmässiga och repeterande formspråk kvarstår men i moderniserad tappning.

Värdebärande karaktärsdrag:

- Helhetsmiljö med tydlig funktions- och trafikseparering
- Storskalig, stram och repeterande arkitektur
- Luftig och rytmiskt placerad skivhusbebyggelse
- Terränganpassning
- Omgivande grönstruktur av bevarad naturmark
- Centrala gatustråk med karaktärsgivande trädtrader
- Finmaskigt nät av tydliga gångstråk
- Gårdsmiljöer av bevarad naturmark med upp-
vuxna träd och berg i dagen.

I kvarteret Lågberget ansluter gårdsmiljöerna till den omgivande naturmarken

I kvarteret Moränen vänder sig låga garagelängor mot gatan och de höga bostadshusen mot parkmiljön på gårdarna

Skivhusen i Kvarteret Marmorn är placerade i ett löst men enhetligt mönster i enlighet med tanken om "hus i park" där Le Corbusiers vision om höga fristående hus i parklandskap är förebilden.

Förändringar

Ursprungligen hade byggnaderna i Moränen och Lågberget sockelväningar som kännetecknades av skifferklädda pelare. Fasaderna hade en intrikat uppbyggnad med gavlar och ramverk på långsidorna av grå eller mörkbrun puts som inramade utfackningsväggar och stående stomdelar inklädda i aluminium. Kulörerna var blå och vita. Livskillnader mellan stående och liggande delar gav ett djup i fasaden. Balkongräckena var släta. Taksiluetterna var skarpa tack vare nätta takband av plåt.

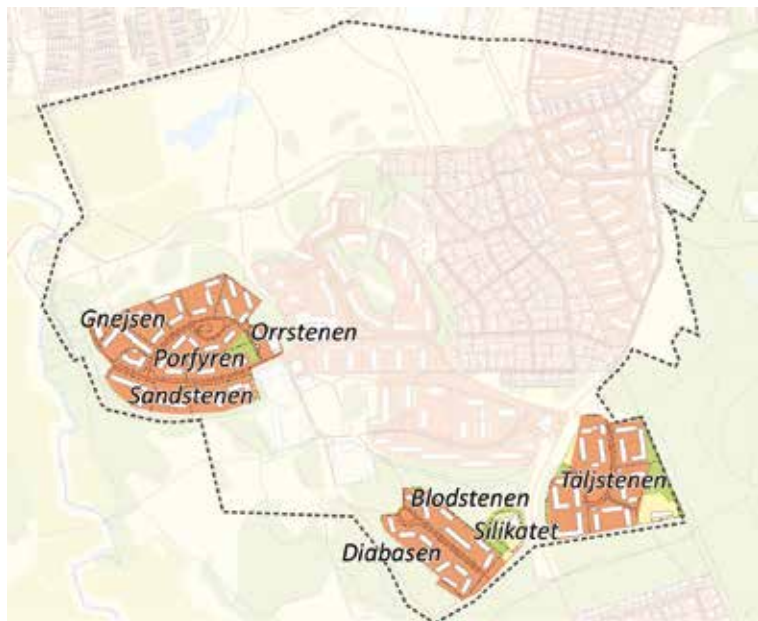
Alla tre skivhuskvarteren har genomgått omfattande ändringar ifråga om byggnadernas arkitektoniska uttryck. Skivhusen har tilläggsisolerats och försetts med

ny fasadputs och nya skivmaterial i fasad. De ursprungliga träportarna har bytts ut mot nya i bruneloxerad aluminium. Fönstren har bytts eller klätts in med plåtprofiler. Balkongräckenas fronter har bytts ut på de flesta av husen.

Lågbergets fasader har tilläggsisolerats och den nya putsen har färgsatts i en rosa nyans. Ursprungliga aluminiumskivor som kläddes in stommen och utfackningarna är ersatta av nya skivor som inte har samma livskillnad som tidigare. Färgsättningen i gult och beige ger inte alls samma kontraster som tidigare. Balkongräckena hade tidigare släta fronter, dessa är numera utbytta mot nya i profilerad aluminiumplåt. Takbanden har bytts mot nya bredare av profilerad plåt.

Moränens fasader har genomgått en liknande utveckling. Foton från 1975 visar att kvarteret redan efter ca 15 år fått ändrad karaktär genom ljusare fasader och nya bredare takband. Efter det har två av byggnaderna försetts med storskalig konstnärlig utsmyckning i form av händer, placerade på gavlarna mot Granitvägen. I Marmorn har tilläggsisoleringen av fasaderna inte blivit lika iögonenfallande som i de två grannkvarteren. Nya skärmtak har tillkommit över entréerna i kvarteret Marmorn. Balkongräckena har bytts ut mot nya med genomsiktliga delar. Färgsättningen har ändrats. Lågbergets och Moränens långa fönsterband omges av utfackningar i aluminium medan Marmorns fönsterband omges av puts. Lågberget och Moränens fasader består av rosa respektive beige puts samt ljusa aluminiumskivor. Marmorns fasader är putsade i gult och beige.

Kvarter:

Täljstenen, Blodstenen, Silikatet, Diabasen, Gnejsen, Porfyren, Sandstenen, Orrstenen

Byggår: 1958-60

Stadsplan: 1958, ändrad 1959 (Erik Thord och P-O Lefvert)

Arkitekt: Ancker Gate Lindegren / Stig Ancker

Naturnära grannskap

Grannskapsenheterna från slutet på 1950-talet bildar en yttre krans i Västra Eriksberg. Den omgivande naturen är närmsta granne. Här märks tydligt stadsdelens ursprung i tidens alltmer rationella och naturanpassade stadsplaneringsideal. Inramande skogspartier skapar tydligt separerade bostadsområden med enhetliga lamellhus inbäddade i grönska. Kvarteren har en återkommande planstruktur med kringbyggda gårdar ordnade kring centralt placerade säckgator. Trafiken koncentrerades på så vis till områdets mitt, vilket gav bilfria gårdar med tilltagna ytor för grönstruktur. Områdena blev på så vis avskilda enheter skonade från genomfartstrafik. Upplägget gav lekvänliga gårdsmiljöer

med biltrafiken på tryggt avstånd. Den nya trafiklösningen introducerades i området Täljstenen, men kom att bli stilbildande inte bara i stadsdelens övriga kvarter utan även för Uppsala i stort. I grannskapstanken fanns även en idé om en fungerande lokal service med exempelvis skola och butik.

De naturnära grannskapen som växte fram under åren 1958-63 ritades i första hand av arkitekter verksamma i Uppsala. Arkitekturen har en tidstypisk återhållen formgivning som uppvisar tydlig släktskap mellan områdena. En närgående besökare kan trots detta uppleva en rik variation när det gäller att kombinera tidens nya material i fasaduttryck och detaljutförande.

Täljstenen

Grannskapsenheterna är placerade i en ring kring centrala Eriksberg och ligger som "öar" av bebyggelse i den omgivande skogen som växer fram till husknutarna. Från kvarteren löper gångstråk ut mot naturområdet och ansluter det finmaskiga stigsystem som knyter ihop områdena.

*Blodstenen och Diabasen
Foto: Upplandsmuseet*

Täljstenen

Täljstenen som stod klart 1960 är ett tydligt exempel på tidens nya grannskapsenhet. Bostadsområdet planerades funktionellt med både skola och butik. Genom sitt avskilda läge fungerade Täljstenen i viss mån även som en självständig del av grannskapsstadsdelen Eriksberg. Täljstenen uppmärksammades nationellt i tidskriften Arkitektur som ett lyckat nybyggnadsprojekt (1960/ nr11). I Täljstenen fick Uppsalahem och dess arkitekt Stig Ancker frihet att inom en så kallad elastisk plan gruppera bebyggelsen. Ancher omarbetade stadssplanens tio föreslagna punkthus till ett punkthus och sexton lameller. Den nya lägre skalan som följde trädtopparna utgick från platsens topografi och vegetation. Trevåningshusen grupperades runt gårdsbildningar som öppnar sig mot den omgivande skogen. Bergknallar och befintliga grupper av tallar sparades i den grad

det var möjligt. Den täta husgrupperingen gav intima gårdsbildningar med huskroppar som varierar i längd efter platsens förutsättningar och topografi.

Punkthuset fick tillsammans med en låg butiksbyggnad bilda entré till området. Täljstensvägen planerades, som brukligt vid tiden, med trädrader av ädlare prydnadsträd. Skolan förlades i områdets inre del väl skyddad från trafik och med direktkontakt till skogen. Lamellhusen är formgivna med en utpräglad materialitet på ett sätt som påminner om 1960-talets villaarkitektur, men som var ovanlig i tidens flerbostadshus. Här märks bostadsarkitektur av hög kvalitet med

rött tegel i kombination med vitgrå kalksandsten, kraftig träpanel på balkongerna och distinkt men varierad fönstersättning. Respekten för landskapet och kontakten med naturen genomsyrar området.

Porfyren, Sandstenen Gnejsen och Orstenen

Eriksbergs västligaste lamellhusområde har i likhet med Täljstenen tydliga och välbevarade planstrukturer. Omgivande natur möter kuperade gårdsmiljöer med sparad naturmark. Det renodlade bostadsområdet planerades precis som i Täljstenen med en central trafiklösning och tätt grupperade låga lamellhus. Här var dock antalet byggherrar fler, vilket resulterade i en större formmässig variation i enheter om ett till sex hus. Bilsepareringen med förgårdsmark för angöring till garage i husens botten skapade barnvänliga gårdsmiljöer. Gårdarna planerades med generösa öppningar och utblickar mot omgivande grönområden alternativt intimt kringgärdade av bostadshusen. Den sparade naturmarken med berg i dagen och höga träd binder samman områdets alla gårdsmiljöer.

Närheten till centrumläggningen vid Västertorg innebar att området inte planerades med egen butik.

Däremot förlades inledningsvis en biblioteksfilial till kvarteret Sandstenen, men den flyttades senare till intilliggande Eriksbergsskolan. Närmast centrumläggningen i kvarteret Gnejsen uppfördes ett äldre domshem. Kategoriboenden för exempelvis äldre och ungdomar lokaliserades vanligtvis till centrala lägen nära stadsdelarnas centrum.

Områdets arkitektur präglas av det sena 1950-talets alltmer enkla, nedtonade formspråk. Den tidigare lekfullheten i form och material övergick i ett mer avskalat fasaduttryck. Bebyggelsen präglas av enhetligt formgivna fasader i antingen puts eller fasadtegel. Arvet från 1950-talet märks i den varierade fönstersättningen

som avspeglar rummets funktion och de omsorgsfullt utformade entrépartierna i teak eller ek. Tillämpningen av tidens nya byggtekniker märks i utanpåliggande balkonger av betong och varianter som är helt eller halvt indragna från fasaden. Sadeltaken har blivit flackare och pulpettaken har intagit en ny självklar plats. Ibland förekommer även platta motfallstak. Nya taktäckningsmaterial som eternit, papp eller plåt ersatte de tidigare allenarådande tegeltaken. Bostadskvarteren i området kom dock inte att präglas av de mest progressiva arkitektoniska eller byggtekniska idéerna vid tiden. Här finns inga elementbyggda hus och heller inga med fasader som domineras av skivmaterial.

Blodstenen och Diabasén

Studentbostäderna som var sist ut att byggas 1963 ligger granne med Täljstenen. Området var ett i raden av många studentboenden som uppfördes utanför staden i samband med Uppsalas storskaliga satsning under 1960- och 1970-talen. Området har en tydlig och välbevarad planstruktur med den för stadsdelen bekanta säckgatan. Lamellhusen är fritt placerade med hänsyn till den omgivande naturen. Närheten till skogen och naturmarken är högst påtaglig i de bilfria gårdsmiljöerna. I bottenvåningen mot den bilanpassade förgårdsmarken fanns från början servicelokaler. I området nordost om vändplanen fanns planer för en skola som istället flyttades till den mindre kuperade terrängen på vilken Hågaladsskolan uppfördes 1966.

Områdets arkitektur har formmässigt tagit ytterligare

ett steg mot 1960-talets mer renodlade, lågmälda formgivning. Trots en mer genomdriven arkitektonisk enkelhet märks fortfarande en tydlig släktskap med den övriga samtida bebyggelsen i Eriksberg. Formgivningens anonyma karaktär följer inte enbart tidsandan utan är även utmärkande för arkitekten Sven Jonsson. Han hade redan tidigare ritat studentbostäder för några nationer längs Studentvägen och kom även senare att rita studentbostäder på Kapellgården. Studentbostäderna i Eriksberg speglar väl den enkelhet som Sven Jonsson kom att utveckla ytterligare och bli ett signum för hans fortsatta bostadsproduktion.

Sven Jonsson (1909-1996) som ritade Blodstenen och Diabasén var främst verksam i Uppsala. Han var Uppsalas första stadsplanarkitekt mellan åren 1944-1955, ett komplement till Gunnar Leches stadsarkitektjänst. Han var även stadsarkitekt i Sala från 1950. Jonsson ritade flertalet studentbostäder i Uppsala, bl.a. Gästrike-Hälsinge, Stockholms och Norrlands nationers studentbostäder längs Studentvägen, studentbostäder på Kapellgården och i Eriksberg. Bostäder var en annan omfattande del av hans produktion, som till stor del byggdes i Gottsunda, liksom skolbyggnader. Jonsson ritade hela 16 skolbyggnader i Uppsala och ansåg själv att Eriksbergsskolan var ett av hans bästa verk. Andra byggnader som han ritat i Uppsala är bl.a. EPA-varuhuset, tryckeri och kontor för UNT och nioväningshuset i Salabacke. Utmärkande för Jonssons arkitektur är dess lågmälda och närmast utmanande enkla karaktär.

Studentbostäder

Uppförande av studentbostäder för universitets- och högskolestuderande skedde relativt sent i Sverige i jämförelse med andra länder. Studenterna i Sverige löste bostadsfrågan på den allmänna marknaden vilket oftast innebar att de hyrde rum hos familjer i närområdet.

Det var först efter första världskriget som den allmänna bostadsmarknaden inte längre kunde härbärga det ökade antalet studenter. Vid denna tidpunkt hade dock flera studentbostäder byggts och trenden fortsatte under 1930-talet. Byggandet av studentbostäder kom av sig i och med andra världskriget vilket tillsammans med en kraftig ökning av antalet studenter under 40-talet innebar en stegrad brist på studentlägenheter.

1950 beslutade staten om subventioner för att stimulera produktionen av billiga och ändamålsenliga studentrum med en viss fastställd standard. Detta kom att öka byggandet av studentbostäder på universitetsorterna. Byggandet kan ses som en del av den allmänna utvecklingen i efterkrigstidens Sverige med självständiga boenden för "icke familjebildande grupper". 1957 beslutades även om subventioner till byggandet av studentbostäder för gifta. Placeringen av studentbostadskvarteren Blodstenen och Diabasen i Eriksberg följer mönstret för studentbyggnation i Uppsala då 1960- och 70-talets storskaliga studentbostäder förlades utanför den centrala staden.

Naturnära grannskap- värdebärande karaktärsdrag:

- Tydligt avskilda bostadsområden
- Omgivande grönstruktur av bevarad skog
- Trafikseparering med centralt placerad återvändsgata
- Bilfria gårdar och stor andel grönstruktur
- Enhetlig låg lamellhusbebyggelse
- Arkitektonisk lekfullhet i material och fasaduttryck (Täljstenen)
- Terränganpassning
- Täta gårdsbildningar som öppnar sig mot naturen
- Gårdsmiljöer av bevarad naturmark med upp-
vuxna träd och berg i dagen

Västertorg

Centrumanläggningen i den nya stadsdelen Eriksberg förlades till den viktiga korsningen Granitvägen – Stigbergsvägen. På tre sidor av ett genomarbetat torg med tidstypiskt mönsterlagd stenläggning och asfalterad parkering grupperar sig bebyggelsen, uppförd 1958-60 ritad av Hans Skoglund. Mest framträdande är byggnaden i väster; ett affärs- och bostadshus i fem våningar med varierad fasad och framträdande arkitektoniska accenter. Butiksvåningen är gestaltningsmässigt

förbunden med en låg länga med små butikslokaler i norr och en större livsmedelsaffär i öster. Dessa byggnader uppfördes i endast ett plan och bryter därmed volymmässigt tydligt mot stadsdelens flerbostadshus. Genom det gemensamma fasadmaterialet rött tegel är anläggningen väl sammanhållen, även med det lamellhus med bostäder längs Stigbergsvägen som hör till fastigheten. Att tegel valdes till denna tyngdpunkt i stadsdelen stämmer väl överens med 1950-talets sätt att särskilja de mer offentliga miljöerna från omgivande bostadskvarter.

Livsmedelsaffären var vid invigningen enligt uppgift Sveriges största konsumbutik. Här fanns ursprungligen även en privat driven livsmedelsbutik, Handelsbanken, Apoteket och några fackhandlare. Här låg också en konditorskola. Konsumbutiken och Handelsbanken ligger kvar och även 2015 finns en konkurrerande livsmedelsbutik.

Bebyggelsen i centrumanläggningen är relativt välbevarad och även den ursprungliga landskapsplaneringen har tagits väl om hand under åren.

Värdebärande karaktärsdrag:

- Gestaltningmässigt sammanhållen centrumbebyggelse
- Tidstypiska, väl valda byggnadsmaterial och bearbetade detaljer
- Omsorgsfullt utformad torgmiljö med fontän, konst och delvis ursprunglig vegetation
- Tydlig uppdelning mellan ytor för fotgängare respektive parkering och varumottagning

Ritningsår: 1961-1965
Arkitekt: Sven Jonsson

Skolmiljöer, Eriksbergsskolan och Hågalsskolan

I början av 1960-talet kom nya ideal för planering av skolmiljöer. Skolan skulle fungera som både centrum för bildning på orten, då skollokaler kunde ställas till förfogande för annan bildningsverksamhet, samt att grönområdet skulle fungera både för idrott och rekreation. Uppdelning av skolbyggnader i flera mindre volymer hade börjat ske under 1950-talet och följde med in på 1960-talet. Det ansågs pedagogiskt bäst med låga skolbyggnader, och då främst gällande låg- och mellanstadieskolor. En orsak till det nya idealet handlade även om barnens säkerhet.

Eriksbergsskolan uppfördes i mitten av 1960-talet i närheten av centrumanläggningen Västertorg. Den består av fyra långa och smala längor samt en gymnastiksal i en och två våningar. Eriksbergsskolans aula och matsalsbyggnaden vid Granitvägen är en av stadsdelens arkitektoniskt mest intressanta byggnader. Skolans centrala läge samt närheten till ett grönområde visar på de nya idealen för placering av skolbyggnader.

I närheten av Eriksbergsskolan uppfördes några år senare en skola för yngre barn enligt samma princip, Hågalsskolan. Skolan som ursprungligen var tänkt

att ligga närmare kvarteren Blodstenen och Diabasen kom istället att byggas närmare Eriksbergsskolan. Hågdalsskolan består av tre låga längor och en gymnastisäl och är likt Eriksbergsskolan uppdelad i mindre volymer. Hågdalsskolan har en rätvinklig och mer slutna karaktär och Eriksbergsskolan visar på en större öppenhet mot Hågdalens landskap som breder ut sig sydväst om skolorna. I anslutning till skolmiljöerna finns väl tilltagna gemensamma aktivitetsytor.

Värdebärande karaktärer:

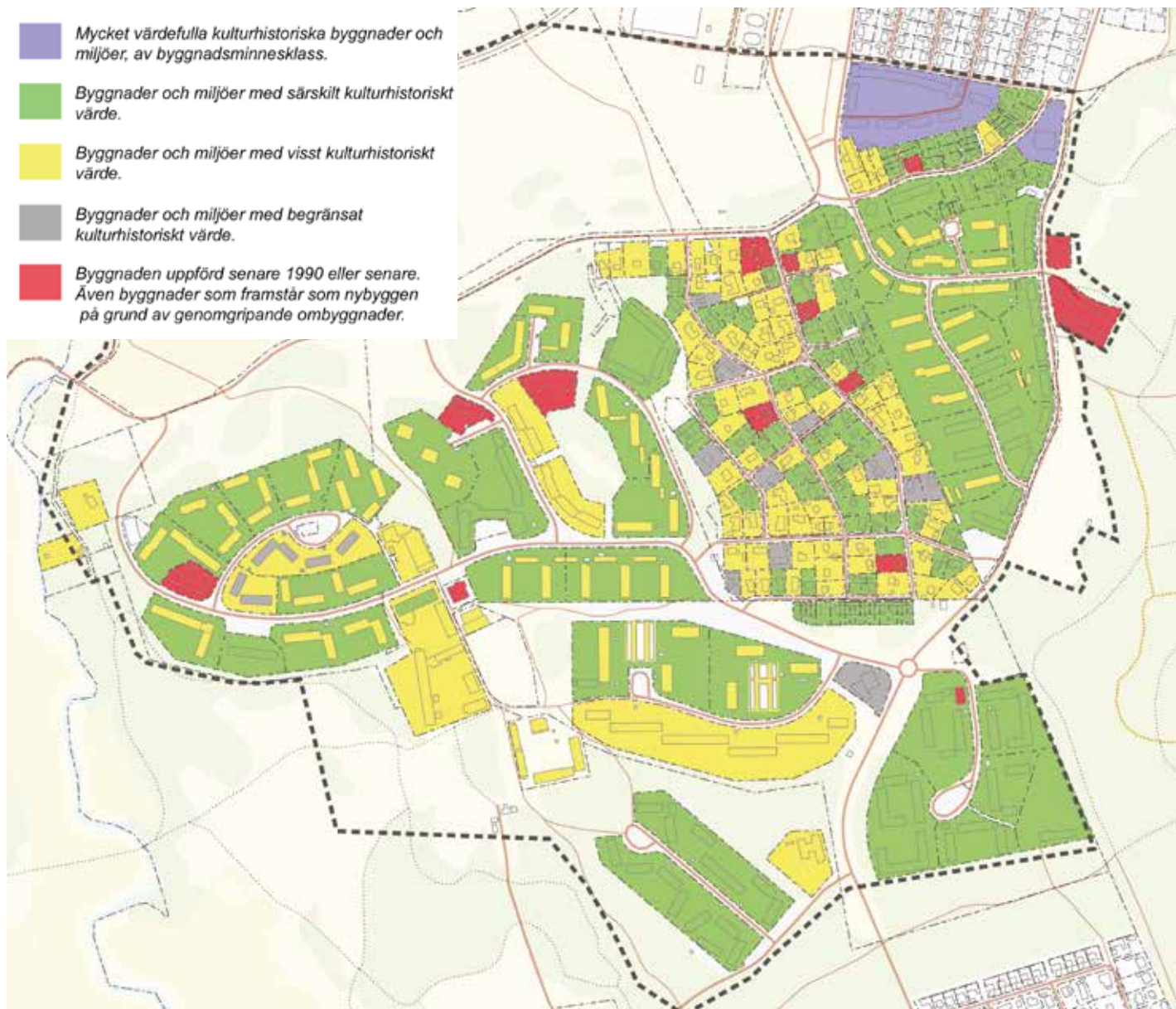
- Uppdelning i flera mindre volymer
- Låg, horisontell tegelarkitektur med repeterande, välstuderad fönstersättning
- Aula och matsal med eget arkitektoniskt uttryck
- Den genomtänkta placeringen i anslutning till bostäder, centrum och stora naturområden
- Trafikseparerad skolmiljö anpassad för gång och cykel
- Väl tilltagna aktivitetsytor

Kulturhistorisk klassificering

Kartan visar en klassificering av Eriksbergs bebyggelse som är uppförd 1989 eller tidigare. Klassificeringen baseras på hur tidstypisk, välbevarad och representativ bebyggelsen är. Av kartan framgår även att denna klassificering gäller marken kring byggnaderna. Markklassificeringen rör främst de större bostadskomplexen som har en medveten utformad park. I vissa fall har marken som omger byggnaderna fått en högre klassificering än själva byggnaderna. I dessa är sambandet mellan bebyggelsen och omgivande parkmark och gårdsmiljöer viktigt för förståelsen av tidens planeringsideal. I egnahemsområdet har tomten samma färg som huset och fokus ligger på byggnaderna.

- Mycket värdefulla kulturhistoriska byggnader och miljöer, av byggnadsminnesklass.*
- Byggnader och miljöer med särskilt kulturhistoriskt värde.*
- Byggnader och miljöer med visst kulturhistoriskt värde.*
- Byggnader och miljöer med begränsat kulturhistoriskt värde.*
- Byggnaden uppförd senare 1990 eller senare. Även byggnader som framstår som nybyggen på grund av genomgripande ombyggnader.*

Klassificeringen är utförd 2015 av byggnadsantikvarier från Tyréns AB, Region Öst, Avdelning Kulturbyggnader och Kulturmiljö.

Martin Lagergren, Cecilia Pantzar och Mikael Westerberg

Känslighet för förändring

Eriksbergs olika delområden representerar på olika sätt bostadsbyggande och planeringsideal under mitten av 1900-talet. Gemensamt för kvarteren i området är den terränganpassade planeringen med naturen som utgångspunkt i både omgivning, gårdsmiljöer och vägnät. Den genomtänkta trafiksepareringen med ett finmaskigt nät av gång- och cykelvägar är styrande för områdets rörelsemönster och skapar tillgänglighet mellan de avskilda bostadsområdena.

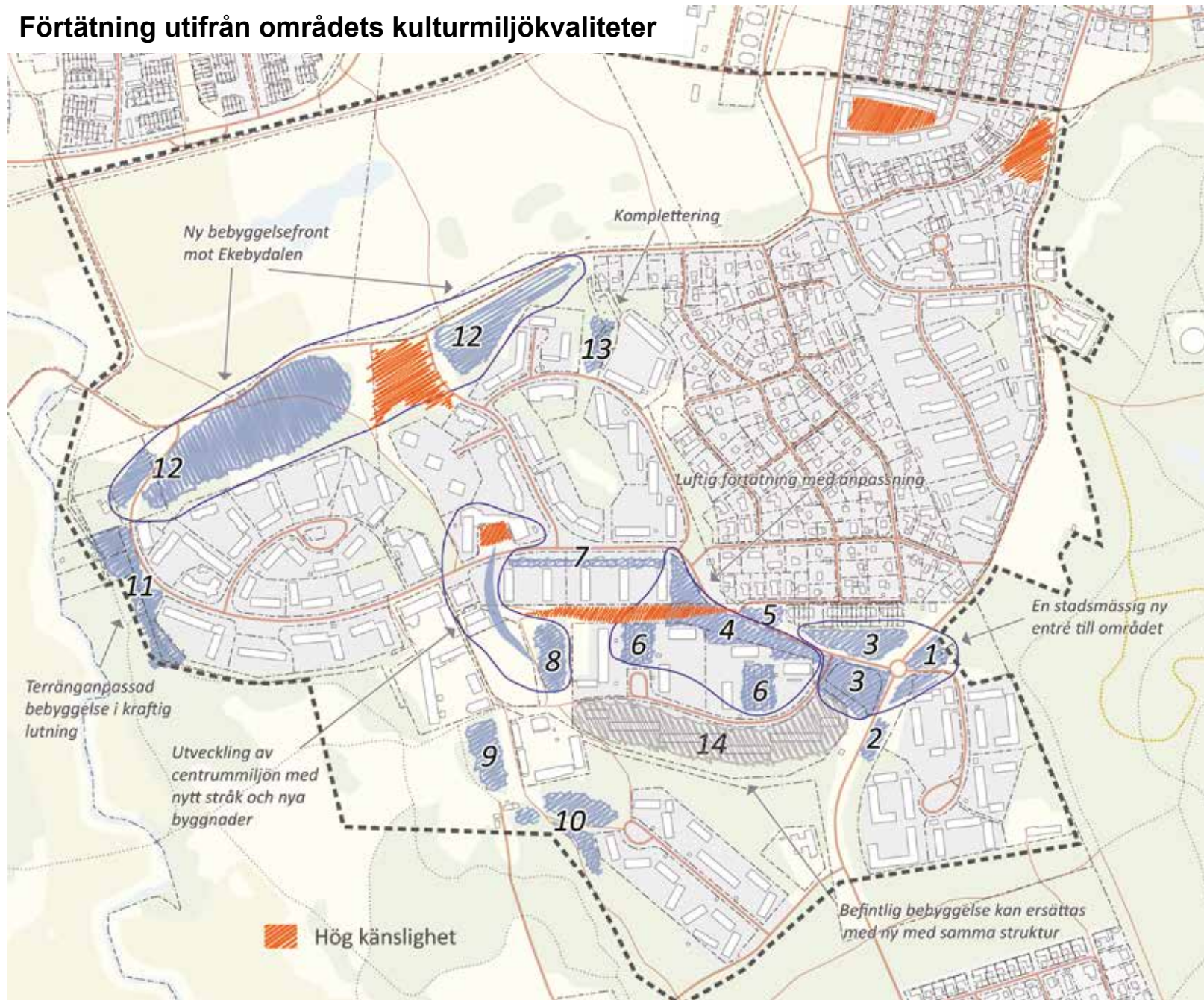
Att planera med kulturmiljön som resurs

I genomgången av Eriksbergs olika delområden har värdebärande karaktärsdrag identifierats. De värdebärande karaktärsdragen representerar kvaliteter i området som var utgångspunkt vid planeringen av Eriksberg och som fortfarande präglar stadsbilden. Dessa kvaliteter bör bilda utgångspunkt vid förtätning i området. För att möjliggöra för ny planering att ta hänsyn till områdets kulturmiljökvaliteter och använda dessa som en resurs i den fortsatta utvecklingen av området har särskilt känsliga områden och stråk identifierats. Känslighetskartan bygger på en sammanfattning av områdenas värdebärande karaktärsdrag.

Med utgångspunkt från de värdebärande karaktärsdragen och landskapets känslighet finns möjligheter till en avvägd förtätning, där befintliga kvaliteter kan bilda utgångspunkt för nya avtryck i området.

Förtätning utifrån områdets kulturmiljökvaliteter

Förtätning utifrån områdets kulturmiljökvantiteter

Eriksberg representerar en sammanhållen stadsdel tydligt planerad utifrån 1950- och 1960-talens planeringsideal. De olika kvarteren är uppförda med hänsyn till terrängen med naturen som utgångspunkt. Kvarterstrukturen med grannskapsenheter grupperade kring ett huvudstråk med en centralt placerad centrumanläggning är en kvalitet som bidrar till områdets läsbarhet. Det genomtänkta gatunätet med säckgator in till grannskapsenheterna som binds ihop med ett större huvudstråk bör värnas i ny planering inom området. Närheten till naturen, som ofta tillåts löpa in på husknuterna, gårdsmiljöer och parkmark med bevarad naturmark samt bevarade uppvuxna träd är en kvalitet att ta fasta på i kommande utveckling av området.

Här presenteras en möjlig utveckling av området som tar hänsyn till, och i bästa fall utvecklar, områdets befintliga kvaliteter. Den utveckling som föreslås innebär nya bostadsområden i norr som bildar en ny bebyggelsefront mot Hågadalen. Norr om kvarteren Blodstenen och Diabasen finns möjlighet för komplettering med bebyggelse som bygger vidare på befintlig bebyggelsestruktur i kvarteren. Liknande komplettering är även tänkbar centralt i skivhusområdet. Här bedöms gaturummet tåla en förtätning utmed Granitvägen, samtidigt som ny bebyggelse bedöms kunna samverka med kvaliteterna i kvarteret Marmorn. I anslutning till rondellen vid infarten till kvarteret Täljstenen kan ny gatunära bebyggelse med lokaler i gatuplanet bilda en ny entré till området. I anslutning till Västertorg finns goda möjligheter att utveckla centrummiljön med ett nytt stråk och kompletterande bebyggelse. Vid förtätning och komplettering enligt skissen är det viktigt att värna

gröna brynzoner och bevarad naturmark i anslutning till befintlig bebyggelse.

Förklaring till kartan

1. Flera tänkbara husformer. Möjlig plats för ett högt hus som kan överskrida befintliga höjder. Detta bör föregås av utredningar om synlighet.
2. Lamellhus i 4-5 våningar placerade i anslutning till gatan för att hålla avstånd till Täljstenen och ge möjlighet till ny gårdsmiljö mot Täljstenen. Ny bebyggelse måste relateras till Täljstenen på ett genomtänkt sätt och det är viktigt att möjliggöra passage till naturreservatet genom Täljstenen.
3. Möjlighet att skapa helhetsmiljö kring rondellen. Bebyggelsen bör vara lägre än skivhusen och orienterade mot gatan med lokaler i bottenvåning.
4. Komplicerad miljö som har möjlighet att utvecklas. Den befintliga kontakten mellan Granitvägen och parkstråket är central för området och bör värnas i utvecklingen av området. Ny bebyggelse måste tydligt anpassas till den befintliga och beakta skivhusens synlighet i området. Nya byggnader får inte vara högre än skivhusen. Förslagsvis punkthus eller annan hustyp med litet fotavtryck för att värna områdets luftighet. Bör vara samma typ av hus som nr 6.
5. Radhus
6. Här kan nya byggnader ersätta befintlig parkeringslösning. De huskroppar som placeras här bör ta liten markyta i anspråk och vara av samma typ som nr 4. Nya byggnader får inte vara högre än skivhusen. Förslagsvis punkthus eller annan hustyp med litet fotavtryck för att värna områdets luftighet. Nya byggnader här förutsätter annan parkeringslösning än markparkering.
7. Befintliga garage kan ersättas med lamellhus i ca 4 våningar, med förutsättningen att hänsyn tas till befintlig trädrad utmed Granitvägen.

8. Här inryms med fördel byggnad för kulturell offentlig och publik verksamhet för att utveckla centrumområdet. Kan vara en större solitär med egen karaktär. Byggnaden bör ej vara högre än tre våningar och ha koppling till Västertorg genom nytt stråk. Komplettering av annan bebyggelse inom blå linje för att stärka centrummiljön utreds.

9. Ny bebyggelse som levandegör miljön i anknytning till skolområdet. Här är det viktigt att upprätthålla kontakten mellan det öppna landskapet i sydväst och skolmiljön. Här bör man även integrera uppvuxna träd i planeringen för att bygga vidare på dagens parkkaraktär. Förslagsvis punkthus eller annan hustyp med litet fotavtryck för att värna områdets grönska och siktlinjer mot Hågadalen.

10. Bygg vidare på, och anpassa skalan till befintlig bebyggelse i kvarteren Blodstenen och Diabasen. Viktigt att lämna respektavstånd till skolmiljön.

11. Miljö med kraftig lutning ner mot dalgången. Här bör det vara möjligt att bygga terrasshus som bygger vidare på de topografiska variationerna.

12. Ny bebyggelse bör lämna respektavstånd i form av en grön zon till kvarteret Gnejsen. Husen bör ej vara högre än trädtopparna. Höjden bör anpassas till slutningen så att det blir en avtrappning ner mot dalgången. Ny bebyggelse kan bilda en front mot dalgången, med bevarande av vissa uppvuxna träd. Ordentligt respektavstånd måste lämnas till pulkabacken i öster. Respektera klockstapeln!

13. Komplettering av ett lamellhus som knyter an till befintlig bebyggelse. Anpassas i höjd till befintlig bebyggelse.

14. Kvarteret Kalkstenen. Här kan nya byggnader uppföras med samma struktur som befintlig bebyggelse, men med tjockare hus som kan ta delar av förgårdsmarken i anspråk. Alternativt en lång svepande form.

Referenser:

Erikson, M & Ehlin, I. 2006. *Uppsala en växande stad bebyggelse 1951-79*. Uppsala

Lambert, L, red. 2002. *Uppsalas arkitekter och arkitekternas Uppsala. Från Domkyrkan till Ångströmlaboratoriet*. Uppsala

Mannberg Wretin, K. 1996. *Byggt i Uppland- Byggnadstradition under fyra århundraden*. Uppsala

SOU 1961:35 A Ändamålsenliga studentbostäder -1957 års studentbostadsutredning

Westerlund, U, red. 2010. *Gamla Eriksberg: förr och nu*

Byggmästaren, tidskr. Spridda årgångar

